

**KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARINI AQLIY VA AXLOQIY
TARBIYALASHDA TARBIYACHINING ROLI**

Shirin Daniyarovna Iskanderova

shirindaniyarovna9@gmail.com

Samarqand davlat chet tillar instituti talabasi

Samarqand, O'zbekiston

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini aqliy va axloqiy tarbiyalashda o'qituvchining rolini o'rganish ularning ta'lim va tarbiyasining ajralmas qismi bo'lgan bolalarda qadriyat yo'nalishlarini shakllantirishga o'qituvchining ta'sirini aniqlash va tushunishga qaratilgan dolzarb vazifadir.

Kalit so'zlar: axloqiy qadriyatlar, zamonaviy ta'lim, tarbiyachi, o'qituvchi, intellektual qobiliyatlar, pedagogik nazariya, qo'llab-quvvatlash, ota-ona, tarbiyalash

KIRISH

Zamonaviy ta'limda kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining aqliy va axloqiy tarbiyasi masalasi ularning nafaqat ta'lim bilimlarini, balki butun hayoti davomida ularga hamroh bo'ladigan qadriyat ko'rsatmalarini shakllantirishning asosiy jihatlaridan biriga aylanib bormoqda. Bu jarayonda o'qituvchining roli alohida ahamiyatga ega, chunki u nafaqat tarbiyaviy, balki o'quvchilar uchun axloqiy hokimiyat hamdir. Mavzuning dolzarbligi zamonaviy jamiyatdagi o'zgarishlar bilan bog'liq, bu yerda ijtimoiy kompetentsiya va hissiy aql bilan bog'liq ko'nikmalar boshlang'ich maktab o'quvchilarini tarbiyalash va o'qitishning muhim elementlariga aylanmoqda. Bolalarda axloqiy me'yorlar tuyg'usini shakllantirish, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va ularning aqliy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda o'qituvchilar asosiy rol o'ynaydi.

Aqliy va axloqiy tarbiya tushunchasining ta'rifi

Aqliy va axloqiy tarbiya o'quvchilarda nafaqat intellektual qobiliyatlarni, balki axloqiy fazilatlarni ham rivojlantirish va shakllantirishga qaratilgan murakkab jarayondir. Ushbu ta'lim o'quvchilar shaxsining aqliy, ma'naviy va axloqiy tomonlarini

qamrab oladi, ularning jamiyatda o'zini o'zi anglash va o'zaro munosabatda bo'lishga qodir shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishiga yordam beradi.

Ta'limning aqliy qismi kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish, tanqidiy fikrlash, ma'lumotlarni tahlil qilish, oqilona qarorlar qabul qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Shuningdek, fan, inson va ijtimoiy fanlar, matematika va san'at kabi turli sohalardagi bilimlarni o'zlashtirish, tushunish va qo'llashni o'z ichiga oladi [2, 108]. Aqliy ta'lim akademik muvaffaqiyat, kasbiy rivojlanish va shaxsiy o'sish uchun zarur bo'lgan fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ta'limning axloqiy qismi mas'uliyat hissini, adolat, hurmat, bag'rikenglik, halollik va mehr-oqibat kabi axloqiy tamoyillarni shakllantirishdan iborat. Bu talabalarga axloq va boshqalarga hurmat asosida muhim hayotiy qarorlar qabul qilishga yordam beradigan axloqiy qadriyatlar va tamoyillarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Axloqiy tarbiya fuqarolik va jamiyat hayotida faol ishtirok etishni shakllantirishga yordam beradi, yuksak axloqiy me'yorlarni boshqaradi.

Aqliy va axloqiy tarbiyaning muhim jihati - bu hissiy intellektni rivojlantirish, his-tuyg'ularni boshqarish qobiliyati va boshqalar bilan konstruktiv munosabatda bo'lish uchun ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish. Shaxsning ushbu jihatlarini rivojlantirish samarali ijtimoiy o'zaro munosabatlarga va jamiyatda sog'lom munosabatlarni rivojlantirishga qodir bo'lgan yaxlit va empatik shaxsni shakllantirishga yordam beradi. Aqliy va axloqiy tarbiya tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish, yaxshi va yomonni ajrata olish, bilim va axloqiy qadriyatlarga asoslangan ongli qarorlar qabul qilish qobiliyatini shakllantirishga ham yordam beradi.

Demak, aqliy va axloqiy tarbiya - bu o'quvchilarda jamiyatga muvaffaqiyatli moslashish, shaxsiy o'sish va barkamol rivojlanish uchun zarur bo'lgan aqliy, ma'naviy va axloqiy fazilatlarni rivojlantirish va shakllantirishga yordam beradigan tizimli jarayon. Ushbu ta'lim jamiyatda samarali o'zaro munosabatda bo'lishga va axloqiy va intellektual tamoyillarga asoslangan muhim qarorlar qabul qilishga qodir bo'lgan yaxlit va axloqiy yo'naltirilgan shaxsni shakllantirishga qaratilgan [4, 15].

Aqliy va axloqiy tarbiya - bu uning aqliy qobiliyatlarini, axloqiy qadriyatlarini, axloqiy e'tiqodlarini va axloqiy xulq-atvorini rivojlantirishga qaratilgan shaxsni

shakllantirish jarayoni. Bu aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, axloqiy tamoyillar va qadriyatlarni shakllantirish, hissiy va ijtimoiy kompetentsiyani rivojlantirishni o'zida mujassam etgan ta'limga kompleks yondashuvdir. Shaxs va uning intellektual va axloqiy salohiyatini shakllantirishda aqliy va axloqiy tarbiya muhim rol o'ynaydi. Insonning o'zini-o'zi rivojlantirish, o'z taqdirini o'zi belgilash va o'z-o'zini anglash qobiliyatiga ega bo'lgan faol fuqaro bo'lishiga yordam beradi. Aqliy va axloqiy tarbiyaning muhim maqsadi - o'zini o'zi boshqarishga va mas'uliyatli qarorlar qabul qilishga qodir bo'lgan barkamol shaxsni shakllantirishdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini aqliy tarbiyalashning pedagogik nazariyalari va yondashuvlarini ko'rib chiqish

Boshlang'ich maktab o'quvchilarini aqliy tarbiyalashning pedagogik nazariyalari va yondashuvlarini ko'rib chiqish bolalarning har tomonlama va barkamol rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan turli xil yondashuvlarni namoyish etadi. Ushbu nazariyalarning har biri boshlang'ich sinf o'quvchilarining samarali rivojlanishi uchun o'quv amaliyotida qo'llanilishi mumkin bo'lgan qimmatli vositalar va usullarni taqdim etadi.

Kichik maktab o'quvchilarini aqliy tayyorlashning pedagogik nazariyalari va yondashuvlari o'quvchilarda o'qish va ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli moslashish uchun zarur bo'lgan turli ko'nikmalar, qobiliyatlar va fazilatlarni rivojlantirishga qaratilgan [1, 114]. Keling, kichik maktab o'quvchilarini aqliy tayyorlashda qo'llaniladigan bir nechta asosiy nazariyalar va yondashuvlarni ko'rib chiqaylik.

1. Kognitiv rivojlanish yondashuvlari: Jan Piaget va Lev Vygotskiy asarlariga asoslangan ta'lim nazariyalari bolalarning intellektual va kognitiv rivojlanishining muhimligini ta'kidlaydi. Bu nazariyalar bolalar o'zlarining dunyo haqidagi tushunchalarini atrof-muhit va ijtimoiy o'zaro ta'sirning interaktiv jarayoni orqali faol ravishda qurishlarini ta'kidlaydilar. Ushbu yondashuvda o'quv muhiti tanqidiy fikrlash, mantiqiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi kerak.

2. Gumanistik yondashuv: Bu yondashuv o'quvchi shaxsini rivojlantirishga,

qo'llab-quvvatlovchi va hissiy jihatdan qulay o'quv muhitini yaratishga qaratilgan. Gumanistik pedagogikaga ko'ra, shaxsiy o'sish va o'z-o'zini anglash, o'zini o'zi anglash va empatiyani rivojlantirish uchun sharoit yaratish muhimdir. Karl Rojers kabi ta'lim nazariyalari o'quvchilarning shaxsiy ehtiyojlariga e'tibor berish va ularni hurmat qilish muhimligini ta'kidlaydi, o'z-o'ziga ishonch va o'rganishga ijobiy munosabatda bo'lishga yordam beradi.

3. Konstruktivistik yondashuv: konstruktivizm o'quvchining o'z bilimi va e'tiqodini shakllantirish jarayonida faol rolining muhimligini tan oladi. Bu yondashuv izlanish xulq-atvori, ijodkorlik va mustaqil muammolarni hal qilishga undaydigan o'qitish usullaridan foydalanishni qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu yondashuv doirasida, Lev Vygotskiyning "proksimal rivojlanish zonasi" kabi pedagogik nazariyalar, talaba yangi bilim va ko'nikmalarga kirishga tayyor bo'lgan daqiqalarda o'qituvchining yordami muhimligini ta'kidlaydi.

4. Axborot texnologiyalari yondashuvi: bu yondashuv boshlang'ich maktab o'quvchilarini tayyorlash va rivojlantirish uchun zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishga qaratilgan. Bu o'quvchilarning aqliy rivojlanishi va o'qishini rag'batlantirish uchun kompyuter dasturlari, elektron o'quv materiallari va onlayn resurslardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

5. Global ta'lim yondashuvi: bu yondashuv madaniy xilma-xillik, madaniyatlararo o'zaro ta'sir va global fuqarolikni o'z ichiga olgan keng doiradagi vakolatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu sohadagi pedagogik nazariyalar bolaning farqlarni tushunish va hurmat qilish, ko'p millatli muhitda hamkorlik qilish va o'zaro munosabatlarni qurish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi [5, 175].

Umuman olganda, boshlang'ich maktab o'quvchilarini aqliy tayyorlashning pedagogik nazariyalari va yondashuvlari o'quvchilarning aqliy, hissiy, ijtimoiy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirishga yordam beradigan o'quv muhitini yaratishga qaratilgan. Turli xil yondashuvlardan foydalanish har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda va ularning har tomonlama rivojlanishiga yordam beradigan aqliy tarbiyaning turli jihatlarini qamrab oluvchi birlashtirilgan dasturni yaratishga imkon beradi.

Bolalarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirish jarayonida o'qituvchining roli va funktsiyalarini tahlil qilish

Bolalarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda o'qituvchining roli ularning rivojlanishi jarayonida muhim va mas'uliyatli vazifani bajaradi. Ushbu jarayonda o'qituvchining roli va funktsiyalarini tahlil qilish bir nechta asosiy jihatlarni o'z ichiga olgan ko'p qirrali yondashuvdir.

Axloqiy xulq-atvor modelini yaratish:

O'qituvchi bolalar uchun axloqiy xulq-atvor namunasi sifatida ishlaydi. ular nafaqat so'z orqali odob-axloq haqida ma'lumot beradi, balki bu qadriyatlarni o'zlarining xatti-harakatlari va munosabatlari orqali namoyish etadilar. Bunga bolalar o'qituvchini kuzatish orqali o'rganishi mumkin bo'lgan halollik, hurmat, bag'rikenglik va boshqa axloqiy fazilatlar kiradi.

Qadriyatlarni shakllantirish uchun ta'lim muhitini ta'minlash:

O'qituvchi axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga yordam beradigan ta'lim muhitini yaratadi. Bu axloqiy muammolar haqida suhbatlar o'tkazish, o'quv o'yinlarini tashkil etish, axloqiy muammolarni ko'taruvchi adabiyotlarni o'qish va bolalarda axloqiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradigan boshqa usullarni o'z ichiga oladi.

Empatiya va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash:

O'qituvchi bolalarga empatiya va ijtimoiy mas'uliyatni tushunishga yordam beradi. Ijtimoiy o'zaro munosabatlarni muhokama qilish, modellashtirish va qo'llab-quvvatlash orqali o'qituvchilar bolalarga boshqalarga yordam berish va boshqalarning his-tuyg'ulari va ehtiyojlarini tushunish muhimligini tushunishga yordam beradi.

Axloqiy o'zini o'zi belgilashni qo'llab-quvvatlash:

O'qituvchilar bolalarning axloqiy o'zini o'zi belgilash jarayonini qo'llab-quvvatlaydi, ularga o'z e'tiqodlari va qadriyatlarini tan olish va ifoda etishga yordam beradi. Bu bolalar mustaqil ravishda to'g'ri yoki noto'g'ri masalalarni hal qilishlari, o'z fikrlarini bildirishlari va asosli qarorlar qabul qilishlari mumkin bo'lgan dilemmalar va vaziyatlarni muhokama qilishni o'z ichiga olishi mumkin.

Ishonchli munosabatlarni yaratish:

O'qituvchilar bolalar bilan ishonchli munosabatlarni o'rnatadilar, bu ularning

axloqiy munosabatlarini shakllantirish uchun asosdir. Ochiqlik, qo'llab-quvvatlash, tinglash va o'zaro hurmat o'qituvchilarga bolalar axloqiy masalalarni muhokama qilishga va maslahat so'rashga tayyor bo'lgan ishonchli kattalar bo'lishga yordam beradi [7, 98].

Bolalarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda o'qituvchining roli va funksiyalari har bir bola qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va tamoyillarni rivojlantirishi va o'zlashtirishi mumkin bo'lgan qulay ta'lim muhitini yaratishga qaratilgan harakatlar majmuidir. Bu faol va uzoq muddatli jarayon bo'lib, unda o'qituvchilar bolalarning jamiyatning axloqiy jihatdan ongli va mas'uliyatli a'zosi bo'lib yetishishida namuna va murabbiy sifatida asosiy rol o'ynaydi.

Bolalarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirish jarayonida o'qituvchining roli va funksiyalari ularning shaxsiy rivojlanishi va tarbiyasi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'qituvchi talabalar uchun bilim, tajriba va obro'-e'tibor egasi bo'lgan holda, bolalarda axloqiy e'tiqod va qadriyatlarni shakllantirishga faol ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega [8, 83]. Axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda o'qituvchining o'rnini bilan bog'liq bir qancha asosiy jihatlar va funksiyalarni ko'rib chiqaylik.

1. Namuna: o'qituvchi shaxs sifatida o'quvchilar oldida axloqiy xulq-atvor namunasi sifatida harakat qiladi. o'quvchilarning odob-axloq haqidagi tasavvurlarini shakllantirishda uning o'z harakatlari, so'zlari va munosabatlari asos bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham o'qituvchi o'quvchilarga o'rnak orqali ta'sir o'tkazish uchun axloqiy va axloqiy sifatlar jihatidan o'zining rivojlanishiga intilishi kerak.

2. O'qitish va muhokama qilish: o'qituvchi ta'lim dasturlariga tegishli mavzularni kiritish orqali bolalarga axloqiy qadriyatlarni tizimli ravishda o'rgatish imkoniyatiga ega. Bu nafaqat axloqiy saboqlarni o'rgatish, balki axloqiy munosabat va qadriyatlarni rivojlantiruvchi darslarda muhokamalar, mulohaza va dialoglar o'tkazishni ham o'z ichiga oladi [3, 144].

3. Qo'llab-quvvatlash va tarbiyalash: o'qituvchi o'quvchilarning axloqiy e'tiqodlarini rivojlantirish va o'rnatish jarayonida ularni qo'llab-quvvatlash va qo'llab-quvvatlash rolini o'ynaydi. Bu nafaqat axloqiy ikkilanish holatlarida bolalarni qo'llab-quvvatlashni, balki o'quvchilar o'zlarining axloqiy savollari, shubhalari va

muammolarini ochiq muhokama qilishlari mumkin bo'lgan ishonchli muhitni yaratishni ham o'z ichiga oladi.

4. Ta'lim muassasasining axloqiy madaniyatini shakllantirish: o'qituvchi maktab yoki ta'lim muassasasining axloqiy madaniyatini yaratishga hissa qo'shadi. Bu yuqori axloq, hurmat va bag'rikenglik standartlariga mos keladigan qoidalar, me'yorlar va qadriyatlarni o'rnatishni o'z ichiga oladi. O'qituvchi o'quvchilarning axloqiy munosabatlarini shakllantirishga yordam beradigan ijobiy muhitni yaratishga hissa qo'shadi.

5. Ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlik: o'qituvchi, shuningdek, ta'lim muassasalaridan tashqarida axloqiy tarbiyani qo'llab-quvvatlash va mustahkamlash uchun ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlik qilish imkoniyatiga ega. Bunga axloqiy qadriyatlarni singdirishga qaratilgan ta'lim dasturlari, ota-onalar va o'qituvchilar konferentsiyalari va ma'rifiy tadbirlarni yaratish kiradi [6, 99].

Bolalarda axloqiy qadriyatlarni samarali shakllantirish o'qituvchilardan faol va maqsadli ishlashni talab qiladi. O'rnak bo'lish, ta'lim berish, qo'llab-quvvatlash va hamkorlik qilish, muassasada axloqiy me'yorlarni o'rnatish bu jarayonda asosiy o'rin tutadi. Ushbu funktsiyalar yordamida o'qituvchilar o'quvchilarning axloqiy rivojlanishi va axloqiy qadriyatlarini shakllantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi, ularning shaxs sifatida barkamol rivojlanishiga hissa qo'shishi mumkin. Bolalarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda o'qituvchi hal qiluvchi rol o'ynaydi, chunki bu qadriyatlarni tarbiyalash va o'rgatish uning kasbiy faoliyatining asosini shakllantirishga qaratilgan.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilarini aqliy va axloqiy tarbiyalashda o'qituvchining o'рни eng muhim va serqirradir. Maqolamiz davomida biz ushbu rolning turli jihatlarini va uning yosh ongni shakllantirishdagi ahamiyatini o'rganib chiqdik. Birinchidan, o'qituvchilar o'quvchilarning aqliy rivojlanishiga yordam berishda asosiy rol o'ynaydi. Ular o'quvchilarning faolligi va qiziqi shini rag'batlantiradigan, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rag'batlantiradigan ijobiy ta'lim muhitini yaratadi. Tegishli manbalar va

tadbirlarni taqdim etish orqali o'qituvchilar kognitiv rivojlanishni rag'batlantirishlari va o'quvchilarning to'liq potentsialiga erishishlarini ta'minlashlari mumkin. Bundan tashqari, o'qituvchilar boshlang'ich maktablarda axloqiy tarbiyani rivojlantirishga mas'uldirlar. ular axloqiy xulq-atvorni namoyish etish va hurmat, hamdardlik va halollik kabi qadriyatlarni singdirish orqali namuna bo'lib xizmat qiladi. Ochiq munozaralar, sinfdagi mashg'ulotlar va xarakterni shakllantirish mashqlari orqali o'qituvchilar o'quvchilarga ularning harakatlari va boshqalar bilan o'zaro munosabatlarini boshqaradigan kuchli axloqiy kompasni rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Iskanderova Sh.D. *Art and Creativity as the Most Important Elements of Preschool Education.*//EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION.-2023/11/28.- 114p.
2. Iskanderova Sh.D. *BENEFITS OF PARENTAL INVOLVEMENT IN PRIMARY EDUCATION.*//“MODERN SCIENCE AND EDUCATION: ACHIEVEMENTS AND DEVELOPMENT PROSPECTS”.- 2023/11/10.-108p.
3. Xasanboyeva. O. *Pedagogika tarixidan xrestomatiya.* T.: «O'qituvchi» nashriyoti. 1993. - 144b.
4. Xasanboyeva. O. *“Maktabgacha ta'lim pedagogikasi”.* Toshkent. “ILM-ZIYO” Qo'llanma-2011. - 15b.
5. Mavlonova R. va boshqalar. *Pedagogika.* T.: «O'qituvchi» 2001.- 175b.
6. Tursunov S., Nishonaliev. B. *Pedagogka.* T.: «O'qituvchi» nashriyoti. 1996. - 99b.
7. Искандерова Ш.Д. *Влияние искусственного интеллекта на современный мир.*// Science and Education Scientific Journal.- 04.04.2023.-98стр.
8. Искандерова Ш.Д. *Роль информационных технологии в повышении производительности труда.*// Образование наука и информационные идеи в мире.- 2023.-83стр.